

KGB PRIEŠ KRAŠTO APSAUGOS DEPARTAMENTĄ 1990–1991 M.: INFORMACIJOS RINKIMAS IR MĖGINIMAI VEIKTI

Dr. Darius Juodis
Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjami KGB destruktiniai veiksmai prieš Krašto apsaugos departamentą (KAD) 1990–1991 m. Remiantis archyviniais šaltiniais aptariama bendroji sovietų saugumo padėtis, lėmusi praktinio veikimo galimybės, nagrinėjami informacijos rinkimo būdai, analizuojama, kokia konkrečiai informacija domino KGB, parodomi sovietų saugumiečių mėginimai veikti.

Pagrindiniai žodžiai: KGB, sovietų saugumas, Krašto apsaugos departamentas (KAD), Lietuvos kariuomenė, agentūra, žvalgyba.

Temos, tiesiogiai susijusios su KGB¹ veikla Lietuvoje, iki šiol nepranda politinio aktualumo, nes jos veikimo laikotarpis – palyginti neseni laikai, daliai visuomenės tebekeliantys daug pagrįstų ir nepagrįstų emocijų. Atsiribojant nuo įvairių šiandienų politinių kontroversijų, šiame darbe stengtasi atskleisti tik istorinę įvykių pusę.

Darbo tikslas – remiantis prieinamais archyviniais šaltiniais ir naudojantis istorinės tematikos literatūra, išnagrinėti sovietų saugumo destruktinius veiksmus prieš Krašto apsaugos departamentą (KAD) prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Darbo uždaviniai: aptarti bendrąją tuometę KGB padėtį ir aplinkybes, kurios lėmė praktinio veikimo prieš KAD galimybės; išnagrinėti medžiagos apie departamentą rinkimo būdus ir šaltinius; išanalizuoti, kokia konkrečiai informacija labiausiai domino sovietines specialiąsias tarnybas, ir remiantis dokumentinėmis

---

¹ KGB (rus. k. Комитет государственной безопасности – Valstybės saugumo komitetas)

nuotrupomis ištirti, kaip KGB mėgino veikti prieš besikuriančią Lietuvos kariuomenę.

Chronologinės darbo ribos apima beveik pusantrų metų laikotarpį, t. y. 1990–1991 m., kai Lietuvoje jau buvo įsteigtas KAD ir oficialiai tebeveikė KGB, kaip SSRS vyriausybės institucinis padalinys.

Pasirinkta straipsnio tema aktuali jau vien dėl to, kad iki šiol šiuo aspektu beveik netirta nei KGB veikla, nei Lietuvos kariuomenės istorija. Tuo būdu bus atskleista dar viena nežinoma KGB veiklos ir KAD vertinimo pusė.

Šios temos dar nenagrinėtos lietuvių istoriografijoje dėl įvairių priežasčių, nors nemažai archyvinių ir analitinių duomenų apie tuometę KGB veiklą yra pateikta Arvydo Anušausko², Kristinos Burinskaitės³ ir kitų autorių darbuose. Kai kurie faktai, paskelbti jų darbuose, naudingi ir šiam tyrimui. Taip pat žinių apie KGB ir KAD santykius galima rasti dokumentų rinkinyje „KGB slaptieji archyvai 1954–1991 m.“⁴. Be to, sovietinio saugumo dokumentų, susijusių su KGB veiksmais prieš KAD, viešai paskelbta Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro interneto puslapyje www.kgbveikla.lt. Tai – įvairios apimties KGB darbuotojų parengtos apžvalgos, suvestinės, pažymos. Nedaug jų išliko ir pačiame archyve.

Išsamų istorinį tyrimą sunku atlikti būtent dėl archyvinės medžiagos, tiesiogiai susijusios su nagrinėjama tema, stokos. Paskutinių KGB veiklos metų dokumentai buvo sąmoningai naikinami arba išvežti iš Lietuvos teritorijos, todėl dabartiniame Lietuvos ypatingajame archyve (LYA) liko tik šios medžiagos nuotrupos, daugiausia juodraštiniai dokumentų (pagal turinį svarbių tyrimui) variantai, o švarraščiai dingo. Todėl neretai sunku ar net neįmanoma nustatyti rengiamo dokumento adresatą, autorių ar konkrečią datą. Archyve neišliko nė vienos ištisos KAD sekimo ar panašios informacinės bylos. Todėl tyrime remiamasi išsaugotomis ataskaitomis, apžvalgomis, suvestinėmis, agentūriniais pranešimais ar

---

² Anušauskas A. KGB ir lietuvių visuomenė, *Darbai ir dienos*, t. 21, Kaunas, 2000, p. 233–283; *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius, 2008; ir kt.

³ Burinskaitė K. *LSSR KGB veiklos ideologiniai ir politiniai aspektai 1954–1990 m.*, daktaro disertacija, Vilnius, 2011; Burinskaitė K. *LSSR KGB ideologija, politika ir veikla 1954–1990 m.*, Vilnius, 2015; ir kt.

⁴ *KGB slaptieji archyvai 1954–1991 m.*, sud. K. Burinskaitė, L. Okuličiūtė, Vilnius, 2011.

išlikusiais jų fragmentais. Išlikę dokumentai, susiję su tyrimo objektu, išsklaidyti po įvairius fondus, apyrašus, bylas. Viena iš priežasčių – besikuriančią Lietuvos kariuomenę sekė bent keli sovietų saugumo padaliniai, todėl dokumentacija pasklido po skirtingas bylas. Kita – pasitraukdami KGB darbuotojai naikino dokumentus, užrašus, o pirmieji archyvo tvarkytojai rastus juodraščius dėjo savo tvarka. Dokumentų naikinimo ir išvežimo klausimai – atskira tema. Dėl minėtų priežasčių duomenų apie 1990–1991 m. situaciją ir veikimą prieš Lietuvos Respublikos institucijas (taip pat KAD) surinkimas į visumą ir apibendrinimas yra techniškai problemiškas. Bet šiame darbe iš dokumentinių nuotrupų bandomas konstruoti ir nagrinėti bendras praeities vaizdas. Išlieka diskusinis klausimas dėl KGB dokumentuose pateiktų faktų ir interpretacijų apie KAD patikimumo. Sovietų saugumas, kaip biurokratinė sovietinė institucija, nevengė girtis tariamais pasiekimais, remdavosi netiksliais duomenimis ir darydavo klaidingas išvadas. Ideologinis angažuotumas irgi trukdė objektyvumui ir blaiviam įvykių vertinimui. Visas šias subjektyvias ir objektyvias priežastis būtina įvertinti sprendžiant dokumentų patikimumo ar nepatikimumo klausimą. Bet iš anksto viską atmesti kaip falsifikatą irgi nereikėtų. Problema ta, kad daugelio KGB išdėstytų faktų apie KAD negalima palyginti su kitais to laikotarpio šaltiniais, tuomet būtų galima rasti panašumų ar skirtumų. Dėl reikiamos medžiagos stokos darbe kai kada nesiimama griežtai tvirtinti arba kategoriškai neigti KGB darbuotojų pateiktų faktų ar interpretacijų teisingumą. Kita problema yra etinė. Sovietų saugumo dokumentuose pateikiama daug asmeninių duomenų (nežinant, ar jie tikslūs), todėl jų skelbimas galėtų ir nepagrįstai sukompromituoti kai kuriuos asmenis. Štai vienoje LSSR KGB operatyvinėje suvestinėje teigiama: prie Komunistų partijos Vilniaus miesto Spalio rajono komiteto OMON⁵ sulaukė neblaivų KAD pareigūną su vairuotoju, paėmė 3 pistoletus ir medžioklinį šautuvą nupjautu vamzdžiu⁶. Neturint papildomų duomenų apie įvykį, nevertėtų minėti konkrečių asmenų. Todėl darbe etiniais sumetimais sąmoningai neskelbiamos kai kurių asmenų tikslios tapatybės. Kita vertus, daug svarbesnis tyrimo tikslas – parodyti

⁵ OMON (rus. k. Отряд милиции особого назначения – Ypatingosios paskirties milicijos būrys)

⁶ LSSR KGB 1991 m. kovo 18 d. suvestinė apie operatyvinę padėtį, LYA, f. K-50, ap.1, b. 2, l. 14.

vykusius procesus, o ne susitelkti į konkrečias personalijas ir jas galimai angažuoti.

1. BENDROJI KGB PADĖTIS LIETUVOJE

XX a. devintojo ir dešimtojo dešimtmečio sandūroje SSRS sovietų saugumo padėtis buvo komplikauta. Visos sovietų sistemos valdymo ir kontrolės sritys pamažu žlugo. Jų ramstis KGB nebuvo išimtis. Šios biurokratine įstaiga virtusios institucijos darbuotojai irgi matė ir juto bendras tendencijas. Šalyje vyko kardinalūs politiniai ir ekonominiai pokyčiai: ideologija, kuria visada remtasi, nuvertėjo, finansavimas mažėjo ir nebetenkino net ir operatyvinių poreikių, dar labiau nei anksčiau pablogėjo visuomenės požiūris (ypač aiškėjant buvusių stalininių represijų, kurias vykdė KGB pirmதாக, mastui), vis neaiškesnės darėsi ateities perspektyvos. Visa tai ir kitos priežastys lėmė šios institucijos pakrikimą. Tai buvo vieni sudėtingiausių sovietų saugumo istorijoje metų.

Dar sudėtingesnė situacija susiklostė Lietuvoje, paskelbus Kovo 11-osios – Lietuvos Nepriklausomybės Aktą ir valstybei pradėjus kurti savo valdymo sistemą. Dėl suprantamų priežasčių joje KGB neatsirado vietos. Lietuvos valdžiai jis buvo tik „TSRS saugumo filialas Lietuvoje“, nors kartais patys sovietiniai saugumiečiai šią įstaigą ir vadindavo „Lietuvos valstybės saugumo komitetu“⁷, bet pakludavo tik nurodymams iš Maskvos. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (AT) potvarkiai ribojo jos veiklą, o valstybės institucijos vengė bendradarbiauti su sovietų saugumu. KGB negalėjo naudotis tradicinėmis priedangos organizacijomis⁸. Vidaus reikalų ministerija neteikė informacijos, Ryšių ministerija neleido tikrinti laiškų ir klausytis pokalbių ir pan.⁹ Iš KGB išėjo kai kurie lietuvių tautybės pareigūnai, jie išsinešė kai kuriuos operatyvinius

---

⁷ L. e. LSSR KGB pirmininko pareigas gen. mjr. S. Caplino 1991 m. balandžio 16 d. raštas Lietuvos Respublikos generalinei prokuratūrai, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 731, l. 95.

⁸ LSSR KGB 1 skyriaus 1 poskyrio viršininko plk. V. Kuolelio ataskaita apie darbą pagal politinę liniją 1990 m., *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 649, l. 3; *KGB slaptieji archyvai 1954–1991 m.*, sud. K. Burinskaitė, L. Okuličiūtė, p. 84.

⁹ Ten pat, p. 84.

duomenis, tad galėjo perduoti ir kitas jų paslaptis. Štai 1991 m. sausio 16 d. aštuoni KGB karininkai pareiškė, kad smerkia jėgos naudojimą prieš Lietuvą ir nori išeiti iš darbo. Po šio pareiškimo atsirado dar darbuotojų, pateikusių raportus atleisti iš pareigų¹⁰. Ne veltui baimintasi, kad šie buvę darbuotojai turimą slaptą informaciją gali pateikti nepriklausomos Lietuvos Respublikos institucijoms. Slaptieji bendradarbiai taip pat vengė palaikyti ryšius ir teikti informaciją. Nors atsirado ir bekompromisių KGB darbuotojų, kurie vos ne pogrindžio sąlygomis bandė veikti – skelbė nuosprendžius kaip išdavikams išėjusiems kolegoms¹¹. KGB teoriškai galėjo remtis tokiais savo sistemai ištikimais darbuotojais praktiniame darbe. Bet bendra padėtis labai riboja šią veiklą ir mažino jos efektyvumą.

Ne veltui to meto įvairių KGB skyrių dokumentuose pažymėta, kad „politinė ir operatyvinė padėtis Respublikoje lieka įtempta ir sunki“¹². Nors, remiantis jų dokumentais, atrodo, jog čekistai niekada negyveno ramiais laikais. Visada juos supo priešai, o operatyvinė padėtis buvo sudėtinga, nes kitais atvejais būtų buvę sunku pagrįsti savo reikalingumą. Aptariamuoju laikotarpiu priešais tapo visos Lietuvos valstybės institucijos. Viename šios agentūros dokumentų aiškiai pasakyta, kad kova su KGB, „kaip rodo analizė, yra prioritetinga įvairių Lietuvos Respublikos struktūrų užduotis“¹³. Taip pat manyta, kad Valstybės saugumo departamentas (VSD) ir KAD yra sukurti kaip atsvara KGB, todėl kontržvalgybos organams priskyrė naujas, anksčiau jiems nebūdingas, funkcijas, labai „apribojo informacinę bazę, specifinių operatyvinių-techninių priemonių naudojimą gaunant informaciją“¹⁴. Sovietų saugumo dokumentuose teigta, kad abu departamentai itin domėjosi KGB veikla – apie ją rinkta informacija, stebėti jo darbuotojai. Remiantis dokumentu, šių

¹⁰ LSSR KGB pirmininko 1991 m. sausio 25 d. įsakymas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 274, l. 17.

¹¹ LSSR KGB darbuotojo pplk. (?) raštas (ne anksčiau kaip 1990 m. rugpjūčio 28 d.), *ibid.*, f. K-1, ap. b/n-1, b. 121, l. 2–3.

¹² LSSR KGB OP tarnybos 3 skyriaus pagrindinių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas, 1991 m., *ibid.*, f. K-1, ap. b/n-1, b. 187, l. 38.

¹³ LSSR KGB 1990 m. pažyma apie LSSR KGB organų (?) užsipuolimus (?), *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 280, l. 1.

¹⁴ LSSR KGB operatyvinė informacija, pažyma, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2022, l. 23.

įstaigų darbuotojai stebėjo ir KGB pastatą¹⁵. O paėmus KAD duomenų bazes galutinai paaiškėjo, kad buvo kaupiama informacija apie esamus ir buvusius KGB darbuotojus, Komunistų partijos aktyvistus, vadinauosius „liaudies gynėjus“ (stribus). Šie duomenys kaupiti, nes atkreiptas dėmesys į kai kurių asmenų negatyvią nuomonę apie šalyje vykstančius procesus. Pavyzdžiui, per pokalbį su vienu KGB darbuotoju buvę keli „liaudies gynėjai“, gyvenę Ariogaloje, pareiškė, kad duok jiems ginklus ir jie stos prieš Sąjūdžio valdžią, ir įves tarybų valdžią Ariogaloje. Šio darbuotojo nuomone, prireikus Ariogaloje galima sudaryti kovinę „Tarybų valdžios“ gynimo būrį¹⁶. Žvelgiant iš Lietuvos Respublikos saugumo pozicijų, reikėjo rinkti informaciją apie taip mąstančius asmenis. Bet tai, kad apie juos yra renkama informacija, trikdė sovietinius saugumiečius ir trukdė jiems dirbti, nes iki tol tokios praktikos šalyje nebuvo.

Apibendrinant galima pasakyti, kad besikeičianti SSRS politinė ir ekonominė situacija, Lietuvos Respublikos institucijų (tarp jų ir KAD) moralinis spaudimas neabejotinai psichologiškai veikė KGB darbuotojus ir atsiliepė jų operatyvinei veiklai.

2. KGB INFORMACIJOS APIE KAD RINKIMAS

2.1. KGB informacijos šaltiniai

Sovietiniai saugumiečiai KAD vadino „DOK“ (rusų k. Департамент охрана края – Krašto apsaugos departamentas), o jo darbuotojus – „dokuvcais“. Pastarąjį pavadinimą galima vertinti įvairiai, taip pat ir kaip paniekinamą ironišką. Tuo labiau kad sovietų saugumiečiai buvo įsitikinę, kad vadinamasis DOK buvo sukurtas pažeidžiant SSRS konstituciją¹⁷. Ne

---

¹⁵ *KGB slaptieji archyvai 1954–1991 m.*, sud. K. Burinskaitė, L. Okuličiūtė, p. 84.

¹⁶ LSSR KGB darbuotojo M. Tabakajevio trumpas 1990 m. balandžio 12–13 d. išvykos į Raseinius ir Ariogalą aprašymas, LYA, f. K-35, ap. 2, b. 280, l. 3–4.

¹⁷ LSSR KGB pažyma apie respublikos specialiųjų tarnybų vystymosi perspektyvas 1991 m., *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 239, l. 5.

vienas LSSR KGB skyrius, tiek centrinio aparato (1-asis skyrius¹⁸, 2-oji valdyba¹⁹, OP tarnyba²⁰ ir kt.), tiek periferijos (miestų ir rajonų skyriai), rinko informaciją apie šią priešiška laikomą struktūrą. Štai minimos institucijos OP tarnybos 3-iojo skyriaus vienas iš operatyvinių įgaliotinių turėjo dirbti kontržvalgybininko darbą, kad susektų įtariamus užsieniečius, galimai priklausančius prieš specialiosioms tarnyboms ar tarptautinėms teroristinėms organizacijoms, taip pat „partizaninio karo“ specialistus. Kitas kontržvalgybininkas turėjo išsiaiškinti ir perimti šaunamųjų ginklų, šaudmenų, sprogstamųjų medžiagų, skirtų „sukarintoms formuotėms“, patekimo iš užsienio ir kitų SSRS regionų kanalus ir kt.²¹ Taigi jų tyrimo sritys tiesiogiai buvo susijusios su KAD veikla. Skaitant kai kuriuos KGB bylų dokumentus kyla klausimas – ar pajėgta apibendrinti visą šią iš įvairių padalinių suplaukiančią informaciją? Vienareikšmiškai į ją atsakyti sunku.

Reikiamos informacijos gavimo būdai buvo tradiciniai. Daugiausia ją teikdavo slaptieji bendradarbiai ir viešieji šaltiniai (dažniausiai – masinės informacijos priemonės). Vieni kitų teikiamus duomenis jie turėjo papildyti arba sukonkretinti. Konkrečių žinių apie vertingą informaciją teikiančią agentūrą trūksta, tuo labiau kad tokio pobūdžio dokumentai buvo naikinami ar išvežami iš Lietuvos iki paskutinių oficialių KGB egzistavimo Lietuvoje dienų. Fragmentiški duomenys leidžia manyti, kad nagrinėjamu laikotarpiu patikimų slaptųjų bendradarbių buvo nedaug. Anksčiau užverbuotieji vengė darbo arba tiesiog jo atsisakė, nes neteko pagrįstos motyvacijos dirbti, o KGB jau nebegalėjo naudoti ankstesnių poveikio priemonių. Priversti agentą dirbti galėjo tik sovietų saugumo turima labai jį kompromituojanti medžiaga arba ideologinės simpatijos santvarkai, kai kuriuos dar galėjo vilioti finansinis atlygis. Taip pat reikia pasakyti, kad pasitaikė tokių agentų, kurie sąmoningai teikė dezinformaciją, galbūt anksčiau suderintą su Lietuvos valdžios institucijomis, arba šios institucijos kryptingai klaidindavo iššifruotą agentą, kad šis atitin-

¹⁸ Pagrindinė skyriaus funkcija buvo žvalgyba.

¹⁹ Pagrindinė valdybos funkcija buvo kontržvalgyba.

²⁰ Pagrindinė funkcija turėjo būti kova su organizuotuoju nusikalstamumu. Iki 1991 m. ji vadinosi Z valdyba ir buvo užsiėmusi „konstitucinės santvarkos apsauga“.

²¹ LSSR KGB OP 3-iojo skyriaus viršininko plk. J. Čiasnavičiaus raštas apie OP 3-iojo skyriaus operatyvinių kadrų išdėstymą 1991, LYA, f. K-1, ap. b/n-1, b. 187, l. 32.

kamai klaidintų jį užverbavusią sovietų specialiąją tarnybą. Dabar šios galimos painiavos neįmanoma išsiaiškinti pasitelkus vien tik prieinamus archyvinius šaltinius. Todėl neretai išlieka atviras klausimas, kiek išlikusiųose agentūriniuose pranešimuose yra teisingų duomenų ir kiek – grynos fantazijos ar kažkokių tarpinių variantų. Taip pat nereikia atmesti galimo KGB darbo imitavimo, neva dirbta su neįvardyta agentūra, kuri apskritai neegzistavo.

Iš išlikusios medžiagos galima daryti prielaidą, kad daugiau slaptųjų bendradarbių turėta rajoniniuose KAD padaliniuose. Čia infiltruotieji palaikė ryšį su konkrečiu LSSR KGB miesto ar rajono skyriumi. Jie tarnybiniais reikalais atvykdavo į Vilnių, o grįžę informuodavo, ką matė ir girdėjo. Tai buvo savotiškas gandų rinkimas ir perdavimas. Žinoma, ne visuose KAD padaliniuose veikė sovietų saugumo agentūra. Remiantis išlikusiais dokumentais, išeitų, kad vertingiausias agentas, slapyvardžiu Aitvaras, buvo iš Kauno. Viename iš susitikimų (kaip reguliariai ir kiek ilgai jie vyko – neaišku) su KGB darbuotojais agentas pasakojo apie Krašto apsaugos departamento vadovus, steigiamas karines formuotes, Lietuvos šaulių sąjungą, kuriamas galimai priedangos organizacijas, ryšius su lietuvių išėivijos atstovais, KAD pastatą Kosciuškos gatvėje ir kt. Taip pat pateikė pasiūlymą, ką jis galėtų nuveikti²². Pagal iš jo gautą informaciją rengti pranešimai ir pažymos. Agento pateiktos medžiagos turinys leistų manyti, kad tai buvo vienas vertingiausių agentų, infiltruotų į KAD sistemą. Bet jei jo pranešimas buvo iš anksto suplanuota ir tendencingai parengta dezinformacija, tai tuomet čia besikuriančių Lietuvos specialiųjų tarnybų nuopelnas. Tai tik prielaida, bet ne kategoriškas tvirtinimas, nes ją pagrindžiančių dokumentų kol kas nerasta. Panašaus lygio išsamių agentūrinių pranešimų daugiau nepavyko rasti. Dėl archyvinių dokumentų stokos neįmanoma net apytiksliai nustatyti agentų, veikusių krašto apsaugos struktūroje, skaičiaus. Bet jie tikrai nebūtų skaičiuojami dešimtimis.

Taip pat informacijos apie KAD ieškota ir rasta to meto Lietuvoje leidžiamoje spaudoje. Sovietų saugumas visada laikė tokiu būdu gaunamas žinias papildomu informacijos šaltiniu. Paskirti KGB darbuotojai per-

---

²² LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. G. Kosakovskio ir LSSR KGB skyriaus Kauno miesto vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. Joco 1990 m. lapkričio 29 d. pažyma apie susitikimą su agentu Aitvaru, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 914, l. 2–10.

žvelgdavo tuomečius laikraščius ir iškirpdavo atitinkamus straipsnius, interviu ar šiaip trumpas žinutes. Šiuo atveju dažniausiai rinkti straipsniai, kuriuose kritiškai atsiliepiama apie krašto apsaugos sistemos padėtį (pavyzdžiui, pasitaikančią netvarką) ar minimi iki tol nežinomi objektai, žmonės, įvykiai ir t. t. Laikraščių iškarpos rodo, kad dar 1991 m. rugpjūčio mėn. rinkta informacija²³.

KGB taip pat gaudavo žinių iš sovietų santvarkai simpatizuojančių ir tuometei Lietuvos valdžiai oponuojančių žmonių. Gaudavo ir anoniminių pranešimų. Štai pilietis, pasivadinęs Vilniečiu, pranešė, kad iš Aukščiausios Tarybos deputatų sąjūdiečių sužinojo, jog vienas tuometis Lietuvos AT deputatas su „smogikų“ grupe ruošiasi užpulti sargybą, saugojančią prokuratūros pastatą. Anonimo rekomendacija: „Veikite skubiai ir gudriai.“²⁴ Nustatyti, kiek tokie anonimai teikdavo tikrą, kiek išgalvotą ar kryptingą dezinformaciją, sunku. Jų pranešimuose galėjo pasitaikyti visko.

Taip pat žinių buvo gaunama ir iš įvairių piliečių, kurie ką nors išgirdavo ar pamatydavo. Štai poilsiautoja, buvusi profilaktoriume prie Molėtų, girdėjo, kaip per megafonus buvo paskelbta komanda: „Mus užpuolė priešas. 4 būriui susirinkti prie virtuvės!“ ir pan.²⁵ Aišku, ir tokios žinios galėjo būti reikšmingos, neturint kitų, patikimesnių, šaltinių.

Remiantis šiais šaltiniais buvo rengiamos suvestinės, ataskaitos, pažymos vyresnybei, kitoms draugiškoms institucijoms. Jose atsiradusios klaidos ir netikslumai eidavo iš vieno dokumento į kitą, nes remtasi pirminiu, kartais vieninteliu, šaltiniu. Dažniausiai sovietiniai saugumiečiai neturėdavo su kuo gautų duomenų sugretinti ir taip patikrinti šios informacijos.

Remiantis dokumentais galima drąsiai teigti, kad įvairių įvykių ir reiškinų „dokumentavimas“, t. y. fiksavimas popieriuje, tuometėje Lietuvoje buvo svarbiausia sovietų saugumo veiklos sritis. Net 1990 m. LSSR KGB kolegijos nutarimas skelbė: „Laikyti viena iš pagrindinių užduočių – kokybiškos ir savalaikės informacijos rinkimo užtikrinimas, visų pirma įspėjamo pobūdžio apie labiausiai reikšmingus politinės ir operatyvinės padėties aspektus, giluminių procesų, vykstančių skirtinguose gyventojų

²³ Įvairios laikraščių iškarpos, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2061.

²⁴ „Vilniečio“ raštas saugumo pirmininkui, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 914, l. 23.

²⁵ LSSR KGB 1-ojo skyriaus pažyma, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 275, l. 4.

sluoksniuose, nušvietimui.²⁶

Kokio pobūdžio informacija rinkta apie Krašto apsaugos departamentą? Čia galima išskirti kelias pagrindines temas. Jos, KGB darbuotojų akimis, buvo praktiškai vienodai svarbios. Kartu su surinktais duomenimis buvo pateikiamas ir KAD vertinimas, kuris, suprantama, buvo negatyvus.

2.2. Žinios apie KAD struktūrą

KGB siekė išsiaiškinti kuriamo departamento struktūrą ir kadrus. Kokie skyriai buvo sukurti jis gan tiksliai sužinojo, bet ne viską. O operatyviai sekti kai kurių besikeičiančių kadru nesugebėjo. Informacija šiais klausimais vėlavo. Dažnai dokumentuose minimas direktorius Audrius Butkevičius. Viename iš jų apibūdintas kaip „nacionalistinio pogrindžio“ statytinis, kuris „sukuria reikiamą politinę situaciją respublikoje“²⁷.

Saugumą domino ir KAD darbuotojų praeities detalės, bet irgi ne viską sugebėta išsiaiškinti. Kreiptas dėmesys į kuriamus KAD žvalgybos ir kontržvalgybos skyrius. Teigta, kad net „Lietuvos respublikos specialiosios tarnybos kryptingai ir planingai vykdomos totalinio sekimo sistemos panašios į fašistinės Vokietijos sukūrimo darbą“²⁸. Taip buvo apibūdinti VSD ir KAD padaliniai. KGB duomenimis, KAD žvalgybos skyrių sudarė du poskyriai: 1 poskyris turėjo vykdyti politinę, karinę, mokslinę-techninę žvalgybą, taip pat daryti psichologinį spaudimą, orientuotis į Rytus (Rusiją, Kaukazą, Vidurinę Aziją), aprūpinti KAD padalinius valiuta ir specialiąja technika, 2 poskyris – vykdyti kontržvalgybos darbą KAD struktūrose ir jos priedangos organizacijose²⁹. Kas tos priedangos organizacijos, KGB surinko savo duomenis ir įvardijo dvi planuojamas kurti

---

²⁶ LSSR KGB kolegijos 1990 m. balandžio 13 d. nutarimas, *ibid.*, f. K-51, ap. 4, b. 14, l. 68 II pusė.

²⁷ LSSR KGB pažyma pagal operatyvinę informaciją, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2022, l. 18 II pusė.

²⁸ LSSR KGB pažyma apie respublikos specialiųjų tarnybų vystymosi perspektyvas 1991 m., *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 239, l. 11.

²⁹ *Ibid.*, l. 5.

organizacijas – nepriklausomų rašytojų žurnalą „Keturi vėjai“ ir asociaciją „Lietuva-Italija“. Valiutos ir specialiosios technikos planuota gauti net naudojantis Katalikų Bažnyčios linija³⁰. Ar šie duomenys patikimi – tai jau kitas klausimas.

2.3. KGB informacija apie užsienio specialiųjų tarnybų įtaką kuriamam KAD

KGB, rinkdamas žinias apie Krašto apsaugos departamentą, matė (o kai kur turbūt tik įsivaizdavo) užsienio specialiųjų tarnybų, pirmiausia – JAV, įtaką. Į Lietuvą atvykstančius amerikiečius, ypač tuos, apie kuriuos turėta kažkokių išankstinių duomenų, bandyta sekti, norint išsiaiškinti, ką jie čia konkrečiai veikia. Pavyzdžiui, viename dokumente užfiksuota, kad 1991 m. birželio 4–6 d. Vilniuje viešėjo JAV karo atašė Sovietų Sąjungoje padėjėjai O'Grendi ir Bokman. Jie buvo nuvykę prie Vilniaus aukštosios priešlėktuvinės gynybos vadų radioelektronikos mokyklos kontrolinio praleidimo punkto (santrumpa rus. k. ББКРПЭ, dabar – Lietuvos karo akademijos teritorija), SSRS MVD³¹ OMON bazės, perimetru apėję Šiaurės miestelį, Vilniaus televizijos bokšto, Spaudos rūmų, Radijo ir televizijos komiteto³². Turbūt konkrečių šio apsilankymo priežasčių taip ir nesužinota.

O įtartiniausiu asmeniu, atvykusi iš JAV ir sietinu su jų specialiosiomis tarnybomis, laikytas Andrius Eiva. Dar prieš paskelbiant Lietuvai nepriklausomybę, KGB apie jį buvo surinkusi apytikslių informaciją: gimė Bonoje (Vakarų Vokietijoje), yra 1940 m. sovietų represuoto Lietuvos kariuomenės generolo Kazio Ladygos anūkas. Baigė Vest Pointo karo akademiją, tarnavo „žaliųjų berečių“ specialiuosiuose daliniuose JAV

³⁰ Ibid., l. 5; LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. G. Kosakovskio ir LSSR KGB skyriaus Kauno miesto vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. Joco 1990 m. lapkričio 29 d. pažyma apie susitikimą su agentu Aitvaru, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 914, l. 4–5.

³¹ MVD (rus. k. Министерство внутренних дел – Vidaus reikalų ministerija)

³² LSSR KGB informacinės kortelės, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1586, l. 7.

kariuomenėje, turėjo kapitono laipsnį³³. Sovietų kariuomenei įėjus į Afganistaną, buvo vienas „Federation for American Afghan Action“ organizatorių, vėliau – vadovų, palaikė ryšius su afganistaniečių emigrantais JAV. Ši organizacija buvo kaip kanalas, aprūpinantis afganų opoziciją pinigais ir ginklais. Anot pažymos, A. Eiva ne kartą lankėsi Pakistane ir Afganistane. 1986 m. jis apkaltino CŽV nepakankama parama ir „išdavyste afganų tautos interesų“³⁴. Taip pat KGB susiejo jį su Vyriausioju Lietuvos išlaisvinimo komitetu (VLIK), veikusiu JAV. O šis komitetas tradiciškai laikytas priešiškiausia sovietų valdžiai lietuvių išeivijos organizacija. Tos pačios pažymos žodžiais, nuo 1988 m. A. Eiva bendradarbiavo su VLIK, dirbo jo kanceliarijoje, bet kokias konkrečiai ėjo pareigas – nežinoma. Jis nevengė kontaktų su lietuviais, esančiais ilgose komandiruotėse JAV, o kartais bendraujant rodė „įkyrumą“ ir t. t.³⁵ Tokie buvo KGB darbuotojų apibendrinimai. Kiek jie tikslūs – kitas klausimas. Pasak to meto saugumo šaltinio Rudolfo (slapyvardis), dar iki nepriklausomybės paskelbimo, 1990 m. pradžioje, „Tremtinio“ klubo pakviestas A. Eiva atvyko į Lietuvą, bendravo su A. Butkevičiumi. A. Eiva ketino atidaryti trijų savaičių reindžerių kursus, kurių dalyviai mokytųsi partizaninio karo veiksmų ir kt.³⁶ Pastebėta, kad kuriant KAD struktūras jis dar labiau įsitraukė į šią veiklą. 1990 m. lapkričio mėn. jis vėl atvyko į Lietuvą, važinėjo po šalį, susipažino su karių rengimu, pasiūlė departamento direktoriui A. Butkevičiui steigti puskarininkių mokyklą³⁷.

Kokius konkrečius darbus Lietuvoje nuveikė A. Eiva, iš sovietų saugumo dokumentų irgi galima sužinoti. Remiantis KGB slaptąjo bendradarbio Aitvaro žiniomis, remiantis A. Eivos metodika ir rekomendacijomis, pagal Lietuvos laisvės armijos³⁸ pavyzdį buvo sukurti labai slapti ekipažai – penketukai. Kiekvieną tokių penketuką, turintį automobilį, sudarė

---

³³ Bendroji biografinė informacija nebuvo klaidinanti, o A. Eivos veiklos Lietuvoje aprašymas buvo KGB interpretacija.

³⁴ LSSR KGB 1-ojo skyriaus plk. V. Karinausko 1990 m. kovo mėn. pažyma apie A. Eivą LSSR KGB Z tarnybos viršininkui plk. V.Šiaudiniui, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 74, l. 8.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ LSSR KGB pažyma (ne anksčiau kaip 1991 m. kovo 11 d.), LYA, f. K-35, ap. 2, b. 74, l. 9.

³⁷ LSSR KGB 1990 m. gruodžio 4 d. pažyma, *ibid.*, l. 10.

³⁸ Pogrindinė antinacinė organizacija, įkurta 1941 m. gruodžio mėn., nemažai prisidėjo prie partizaninio judėjimo Lietuvoje kūrimo.

vairuotojas ir 4 automatininkai. Ten buvo daug vyresnio amžiaus žmonių, bet būta ir jaunimo. Šaltinio teigimu, ten būrėsi žiauriausi Afganistano karo dalyviai – tik duok jiems kulkosvaidį, ir jie šaudys su malonumu³⁹. Tokia agento informacija vėliau buvo pateikta ir informacinio-analitinio pobūdžio dokumentuose⁴⁰. Vienas svarbiausių KGB „kaltinimų“ A. Eivai buvo tai, kad jis organizavo Lietuvos parlamento pastato gynybą, ruošė butelius su degiuoju skysčiu, kuriais turėjo būti naikinama sovietų šarvuotoji technika, priėmė parlamento gynėjų priesaiką⁴¹. Toks būtų turimų gana fragmentiškų duomenų apie A. Eivos darbus Lietuvoje vertinimas KGB dokumentuose.

JAV specialiųjų tarnybų įtaka besikuriančiai nepriklausomai Lietuvos valstybei ir KAD pastebėta vertinant ryšius su lietuvių išeivija, nes dalis jos laikyta tų specialiųjų tarnybų įrankiu. Vienu tokių laikytas ir diplomatas Stasys Lozoraitis. KGB operatyviniais duomenimis, 1990 m. rugsėjo pabaigoje KAD ir valstybės saugumo vadovai po Vilniuje įvykusio koordinacinio pasitarimo autobusu nuvyko į Lenkiją, ten susitiko su žymiais lietuvių emigracijos veikėjais, taip pat ir S. Lozoraičiu, derėjosi dėl galimybės siųsti į Vakarų specialiąsias mokyklas savo darbuotojus mokytis⁴². Greičiausiai šie operatyviniai duomenys – to paties ne kartą minėto Aitvaro žinios. Tarp delegacijos, vykusios į Lenkiją, narių galėjo būti ir šis agentas. Jis dar pranešė ir apie išeivių tarpusavio nesutarimus. O A. Butkevičius per S. Lozoraitį norėjo nustatyti ryšius su CŽV ir aptarti bendradarbiavimą, paramos gavimo galimybes ir pan.⁴³ Ar tai patikimos žinios, ar agento interpretacijos – dabar konkrečiai atsakyti neįmanoma. Dar kitais duomenimis, neva su S. Lozoraičiu vykusios išankstinės dery-

³⁹ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. G. Kosakovskio ir LSSR KGB skyriaus Kauno miesto vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. Joco 1990 m. lapkričio 29 d. pažyma apie susitikimą su agentu Aitvaru, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 914, l. 2–3.

⁴⁰ LSSR KGB pažyma apie respublikos specialiųjų tarnybų vystymosi perspektyvas 1991 m., *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 239, l. 5.

⁴¹ LSSR KGB raštas apie Vakarų specialiųjų tarnybų ir nacionalistinių emigrantų centrų įtaką padėčiai Lietuvoje, *ibid.*, K-1, ap. 46, b. 731, l. 37.

⁴² LSSR KGB pirmininko gen. mjr. S. Caplino rašto SSRS KGB Z valdybos viršininkui E. Ivanovui (ne anksčiau kaip 1990 11 20), *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 914, l. 1.

⁴³ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. G. Kosakovskio ir LSSR KGB skyriaus Kauno miesto vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. Joco 1990 m. lapkričio 29 d. pažyma apie susitikimą su agentu Aitvaru, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 914, l. 5–6.

bos dėl KAD priedangos organizacijos „Lietuva-Italija“ veiklos⁴⁴.

Ne tik KGB įžvelgė užsienio specialiųjų tarnybų pėdsakus, stebėdama įvykius Lietuvoje. SSRS prokuratūra irgi tyrė ir klausė LSSR KGB apie galimą užsienio šalių specialiųjų tarnybų ir emigracijos atstovų prisidėjimą prie 1991 m. sausio įvykių⁴⁵. Taigi ir kitos Sovietų Sąjungos institucijos įtarinėjo užsienio šalis destruktiniais veiksmais Lietuvoje.

2.4. KGB žinios apie KAD ginkluotę

KGB rinko informaciją ir bandė susekti, iš kur KAD darbuotojai gauna ginklų ir sprogmenų. Apie tokių daiktų įsigijimą ne kartą pareikšta kategoriškai: „Forsuoto separatizmo Lietuvoje sąlygomis, slėgiant nacionalistinei psichozei ir stiprėjant konfrontacijai su šalies (čia turima omenyje SSRS – D. J.) vadovybe, landsbergistinei vadovybei kilo užduotis apginkluoti sukurtų formuočių, t. y. krašto apsaugos, policijos ir kt., dalyvius.“⁴⁶

Į sovietų saugumą suplaukusi informacija buvo įvairiapusė. Dabar patikrinti, ar ji patikima, sunku. Susekti keli galimi ginkluotės gavimo kanalai.

Remiantis operatyviniais saugumo duomenimis, KAD bandė perimti svarbiausių objektų, kuriuose buvo laikomi šaunamieji ginklai, apsaugą. Anksčiau šiuos objektus saugojo sukarinta apsauga (kartais iš ten buvo atleidžiami darbuotojai ir priimami nauji). Minimos kai kurios Vilniuje esančios įstaigos, Mažeikių naftos perdirbimo įmonė, gamybinis susivienijimas „Lietuva-Geologija“, įmonė „Granitas“. Pastarųjų dviejų sandėliuose buvo saugomi sprogmenys. Taip KAD siekė prieiti prie legaliai

---

⁴⁴ LSSR KGB pažyma apie respublikos specialiųjų tarnybų vystymosi perspektyvas 1991 m., *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 239, l. 5.

⁴⁵ SSRS prokuratūros tardytojo ypatingai svarbioms byloms L. Nesteriuko 1991 m. kovo 20 d. raštas LSSR KGB pirmininkui gen. mjr. R. Marcinkui, *ibid.*, f. K-18, ap. 2, b. 50, l. 23 II pusė.

⁴⁶ LSSR KGB raštas apie Vakarų specialiųjų tarnybų ir nacionalistinių emigrantų centrų įtaką padėčiai Lietuvoje, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 731, l. 37.

naudojamų ginklų⁴⁷.

Taip pat, sovietinių saugumiečių duomenimis, ginkluotės gauta iš organizacijų, įstaigų ir asmenų, nelegaliai laikančių ginklus⁴⁸. O iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus buvo paimti net eksponatai (senoviški ginklai): Degtariovo kulkosvaidis, automatas, prieštankinis ginklas⁴⁹. Tiesa, realios poėmio aplinkybės galėjo būti kiek kitokios.

KGB matė ir besikuriančios kariuomenės pastangas pačiai pradėti gaminti ginkluotę. Steigta gamybinė-eksperimentinė parako, sprogmenų ir šovinių gamybos įmonė „Vytis“⁵⁰. Nepatikrintais duomenimis, Fizikos instituto gamykla buvo gavusi užduotį pradėti gaminti šaunamuosius ginklus⁵¹.

Susekti galimi ginklų atsivežimo iš užsienio būdai. Anot KGB, Lietuvos vyriausybė užsakė Vakarų Europoje pagaminti 350 nupjautavamzdžių medžioklinių karabinių su optiniais taikikliais ir planuoja juos nelegaliai pervežti per sieną. Remiantis operatyviniais duomenimis, 1990 m. rudenį į Lietuvą atvežta keli šimtai Izraelio gamybos automatų. Jie buvo gauti per Uzbekistaną. Šiais ginklais apginkluota valstybės vadovo apsauga⁵².

Slaptieji agentai irgi pranešdavo apie iš užsienio gaunamus ginklus. Ne kartą minėtas Aitvaras teigė, kad nežino, iš kur, bet 1990 m. lapkričio pabaigoje Krašto apsaugos departamentas gavo du konteinerius ginklų. Ten būta automatų, kulkosvaidžių, optikos prietaisų snaiperiniams šau-

---

⁴⁷ LSSR KGB tarnybos vado plk. A. Ramanausko 1991 m. balandžio 12 d. pažyma, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 1077, l. 2.

⁴⁸ *Ibid.*; LSSR KGB OP tarnybos 3 skyriaus pagrindinių agentūrinių-operatyvinių priemonių planas 1991 m., *ibid.*, f. K-1, ap. b/n-1, b. 187, l. 38.

⁴⁹ LSSR KGB tarnybos vado A. Ramanausko 1991 m. balandžio 12 d. pažyma, f. K-1, ap. 46, b. 1077, l. 4.

⁵⁰ *Ibid.*, l. 2; LSSR KGB pažyma apie KAD formavimą, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 1077, l. 32–33.

⁵¹ LSSR KGB 1-ojo skyriaus 1991 m. birželio 17 d. informacija, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 642, l. 29.

⁵² LSSR KGB raštas apie Vakarų specialiųjų tarnybų ir nacionalistinių emigrantų centrų įtaką padėčiai Lietuvoje, *ibid.*, K-1, ap. 46, b. 731, l. 37.

tuvams, šaudmenų⁵³. O LSSR KGB Plungės rajono skyriaus viršininkas pplk. A. Lisovskis pranešė, kad 1990 m. lapkričio 26 d. jų šaltinis tarnybiniais reikalais lankėsi Krašto apsaugos departamente ir jo rūsyje matė 30–40 ginklų dėžių, pažymėtų hieroglifais. KAD darbuotojai sakė, kad dėžės saugo laikinai ir kad jos bus pervežtos kitur⁵⁴. Ar šie duomenys tikslūs, taip pat neaišku.

Iš įvairių KGB informacijos suvestinių galima sužinoti apie tam tikrų KAD darbuotojų pastangas įsigyti ginklų. Štai 1991 m. birželio 13 d. Pergalės aikštėje Klaipėdoje KAD darbuotojas V. iš nugaros priėjo prie sargybinio (greičiausiai saugojusio Pergalės paminklą), sudavė kietu daiktu jam per galvą ir bandė užvaldyti ginklą. Bet V. buvo suimtas. Jam iškelta baudžiamoji byla⁵⁵. Kitas atvejis. Ukrainos SSR Mukačevo įgulos karinė prokuratūra nustatė, kad 1991 m. balandžio pabaigoje–gegužės pradžioje Užkarpatės srityje Lietuvos gyventojai T. ir S. iš kariškių pirkto šaudmenų ir vėliau juos pardavė KAD darbuotojui B.⁵⁶ Sąmoningai neminimos šių asmenų pavardės, nes neaišku, ar jie priklausė krašto apsaugos sistemai (gal priklausė kokioms neaiškioms struktūroms) ir ar tai darė savo iniciatyva (gal tai tik nepagrįsti KGB kaltinimai).

Apibendrinant galima pasakyti, kad KGB matė kelis galimus KAD ginklų įsigijimo būdus: iš įvairių Lietuvos įstaigų, užsienio ir pavienių darbuotojų. Kartu neabejota, kad „dokuvcai“ turi ginklų (nors nežinota, kiek ir kokios kokybės) ir gali juos panaudoti, nes 1991 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu⁵⁷ KAD darbuotojams leista naudoti šaunamuosius ginklus atremiant puolimą⁵⁸.

---

⁵³ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. G. Kosakovskio ir LSSR KGB skyriaus Kauno miesto vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. Joco 1990 m. lapkričio 29 d. pažyma apie susitikimą su agentu Aitvaru, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 914, l. 3.

⁵⁴ LSSR KGB darbuotojo Kosakovskio (?) 1990 m. gruodžio 4 d. pažyma, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 914, l. 12.

⁵⁵ LSSR KGB informacinės kortelės, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 1586, l. 3.

⁵⁶ *Ibid.*, l. 38.

⁵⁷ 1991 m. gegužės 24 d. nutarimu Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino Krašto apsaugos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir jam pavaldžių organizacijų ginkluotės įsigijimo, apskaitos, laikymo ir naudojimo laikinąją tvarką.

⁵⁸ LSSR KGB 1991 m. raštas SSRS KGB pirmininkui V.Kriučkovui, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 914, l. 16.

2.5. KGB požiūris į KAD pajėgumus

Verta panagrinėti, kaip KGB apskritai vertino krašto apsaugos pajėgumus ir tikslus. Pirmiausia – kokiais skaičiais disponavo ši specialioji tarnyba? Saugumo žiniomis, 1991 m. KAD turėjo apie 5 tūkst. savanorių, pasiruošusių joje tarnauti⁵⁹. Visą struktūrą KGB vaizdavo kaip represinį „separatistų“ aparatą, naudojamą kitaminčiams ir nepageidaujamiems, valdžiai neįtinkantiems žmonėms pagąsdinti⁶⁰. Taigi matyta ne tik kariinė, bet ir represinė struktūra, skirta susidoroti su politiniais oponentais, funkcija. Tokį suformuluotą teiginį norėta perduoti ir kitiems adresatams, ypač Maskvos institucijoms.

O kaip KGB vertino priešininko kovos dvasią? Čia galime rasti dvejopų vertinimų. Štai teigta, kad per 1991 m. sausio įvykius dalis pasieniečių (jie irgi priklausė KAD struktūrai) karininkų kursų dalyvių ir iki 40 proc. kai kurių kitų padalinių narių išsibėgiojo ir negrižo į tarnybą. Kai kurie vadovaujantys „DOK“ darbuotojai buvo sutrikę, kai kurių rajonų inspektoriai slėpėsi 2–3 paras⁶¹. Šiais teiginiais norėta parodyti kai kurių „dokuvų“ bailumą kilus pavojui, nors tai nereiškia, kad taip ir buvo iš tikrųjų. Bet archyvinių dokumentų likučiuose galima rasti priešingų pateiktiesiems pavyzdžių. Štai neįvardytas šaltinis pranešė, kad 1991 m. rugpjūčio pučo Maskvoje dienomis KAD ruošiasi parlamento gynybai: padarytos talpos vandeniui, surinktos maisto atsargos, įrengta autonominė elektros tiekimo sistema, jei būtų blokuoti Aukščiausiosios Tarybos rūmai.

Rugpjūčio 19 d. KAD surengė du pasitarimus. Ginklų turėta mažai, todėl nutarta kol kas ginklų ir šaudmenų neišdavinti. Krašto apsaugos departamentas iš Aukščiausios Tarybos pastato evakavo dokumentus ir materialines vertybes. Šaltinio vertinimu, jaučiama, kad „DOK“ vadovybė nervinasi, o eiliniai „dokuvai“ ramūs, nepanikuoja ir ketina gintis. Pasak jo, KAD vadovybės nuomone, parlamento gynybą gali gerokai

⁵⁹ LSSR KGB pažyma apie respublikos specialiųjų tarnybų vystymosi perspektyvas 1991 m., *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 239, l. 5.

⁶⁰ *Ibid.*, l. 5–6.

⁶¹ LSSR KGB pažyma apie KAD formavimą, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 1077, l. 32.

susilpninti radijo aparatūros trikdžiai⁶². Kaip toliau klostėsi įvykiai, greičiausiai KGB jau nebespėjo užfiksuoti, nes, pučui žlugus, darbuotojams reikėjo rūpintis savo asmeniniais reikalais. Jau tai, kad žinios apie KAD buvo renkamos, leidžia tvirtinti, kad KGB pripažino departamento, kaip rimto priešininko, pajėgumą ir įtaką šalies gyvenimui.

Be visų čia išvardytų dalykų, KGB taip pat domėjosi Aukščiausiosios Tarybos apsaugos skyriaus (dokumentuose kartais jis įvardijamas kaip „Vyriausybės apsaugos tarnyba“), Lietuvos šaulių sąjungos (anot vieno dokumento, faktiškai priklausančios KAD) ir kitų galimai sukarintų struktūrų veikla. Bet apie tai duomenų archyve išliko dar mažiau.

3. KGB MĖGINIMAI VEIKTI PRIEŠ KAD

Lietuvos ypatingajame archyve išlikusių KGB surinktų žinių ir duomenų aiškiai mažoka, o apie praktinę jo veiklą iš viso nieko konkretaus nepavyko aptikti. Iš kelių faktų tenka daryti išvadas ir turimas žinias apibendrinti. Kita vertus, galima manyti, kad tuo metu LSSR KGB padalinys aktyviai neveikė, o daugiau vykdė stebėtojo funkcijas (jau minėta, kad planuota priešininkų veiksmus „dokumentuoti“), kartais net savotiškai slėpėsi už kitų SSRS jėgos struktūrų nugaros.

KGB suformuotą negatyvų požiūrį į KAD stengiasi perteikti kitiems. Čia sovietiniai saugumiečiai žaidė, galima sakyti, dvigubus žaidimus. Štai viešojoje erdvėje jie laikėsi tarsi neutralios, objektyvios pozicijos, reiškė nepasitenkinimą kai kuriais reiškiniais, neigė dalyvavimą kruviniuose 1991 m. įvykiuose. Antai vienas LSSR KGB pareigūnas interviu neigė, kad komitetas dalyvavo sausio įvykiuose, o saugumo darbuotojai stengėsi padėti atskleisti žudynių Medininkų pasienio poste vykdytojus. Tačiau kartu teigta, kad mažiausiai tikėtina, kad OMON nariai dalyvavo, nes niekur neišvažiavo iš bazės. Dar savo ruožtu KGB rašė į Maskvą, kad OMON destabilizuoja padėtį šalyje, tad negalima jam leisti savivaliauti⁶³. Kitame viešame KGB pareiškime irgi neigiama prisidėjus prie žudynių

---

⁶² LSSR KGB 1-ojo skyriaus juodraštis, *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 275, l. 2–3.

⁶³ KGB nedvejoja: žudikai bus įvardinti, *Respublika*, rugpjūčio 8 d., *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2061.

Medininkuose, tai pavadinta „žvėrišku nužudymu“, kuris „iššaukia rūstų visų sąžiningų žmonių pasipiktinimą“. Kartu teigiama, kad kai kurių politinių sluoksnių kaltinimai MVD, KGB ir SSRS ginkluotosioms pajėgoms tik kaitina įtemptą situaciją ir spekuliuoja tragedija⁶⁴. Tokie teiginiai buvo pareikšti viešai. O neviešuose ir slaptuose dokumentuose nuomonė pasakyta daug aštriau. Tvirtinta, kad pati šalies valdžia kaitino situaciją ir provokavo 1991 m. sausio kruviniuosius įvykius. Ir leidžiama manyti, kad KAD (kitaip – „karinių grupuočių“) kūrimas buvo vienas iš situaciją kaitinusių veiksnių.

Tai atsiskleidžia raštuose SSRS prokuratūrai, kuri tyrė baudžiamąją bylą „pagal masinių neramumų ir kariškių valdžios viršijimo faktus,

įvykusius Vilniaus mieste naktį iš 12 į 13 d., per kuriuos žuvo civiliai ir kariškis, o daugeliui nukentėjusių padaryti įvairaus sunkumo kūno sužalojimai“. KGB atsakymuose į prokuratūros klausimus duodama suprasti, kad Lietuvos Respublikos valdžia savo veiksmais provokavo situaciją ir KAD kūrimas buvo vienas tų veiksmų.

Ši pozicija ir turėjo formuoti kitų nuomonę. Reikiamos medžiagos pakūšimas buvo nuolatinė sovietų saugumo darbo praktika.

Neišliko nė vienos ištisos operatyvinio tyrimo ar panašaus turinio bylos apie KAD sekimą. Tokia byla padėtų atsekti konkrečią destruktinę veiklą. Bet dokumentų juodraščiai leidžia manyti, kad bent jau ketinta užvesti tokią bylą. Štai greičiausiai LSSR KGB OP tarnyba dėl „ekstremistiškai“ nusiteikusių asmenų ir formuočių (KAD, Šaulių sąjungos, Lietuvos laisvės lygos, Tremtinių sąjungos, „Jaunosios Lietuvos“ ir kt.) „tikslingo ir gilaus tyrimo“ planavo užvesti bylą, nes pastarieji stengiasi įsigyti ginklų, palaikydama „glaudų kontaktą“ su 2-ąja valdyba ir Informaciniu-analitiniu skyriumi⁶⁵.

Kartais pati slaptoji agentūra siūlėsi padėti kuo gali. Tas pats Aitvaras gyrėsi (ar iš tikrųjų taip padarė) savo iniciatyva pagaminęs vieno KAD darbuotojo seifo raktų dublikatus ir dar padarysiąs seifo atspaudą. Seifą bus galima apžiūrėti, kai per pietų pertrauką visi išeis iš pastato. Taip

⁶⁴ Respublikos Valstybės saugumo komiteto pareiškimas, *Литва Советская*, 1991 m. rugpjūčio mėn., *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 2061, l. 14.

⁶⁵ LYA, f. K-1, ap. b/n-1, b. 187, l. 10.

pat jis teigė, kad į direktoriaus A. Butkevičiaus kabinetą negalima įeiti be jo sutikimo. Nurodytas šaltinis atliko eksperimentą: sekretorės kabinete paliko portfelį su įjungtu siūstuvu, o pats išėjo. Per imtuvą jis girdėjo, ką sekretorė kalbėjo. Agentas sakė saugumiečiams, kad prireikus patogiu metu galima padėti pasiklausymo prietaisą A. Butkevičiaus kabinete. Pats KAD direktorius įsitikinęs, kad pasiklausymo aparatūra jo kabinete įtaisyta. Todėl jis niekada ten nerengia rimtų pokalbių. Tuo tikslu išvyksta iš miesto ar nuvyksta į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą. Be to, jis gavo prietaisą pasiklausymo aparatūrai aptikti⁶⁶. Ar agento rekomendacijomis bandyta pasinaudoti, ar jos nuleistos negirdomis – neaišku, bet visos šios priemonės galėjo būti naudojamos toliau išsamesnei informacijai rinkti.

Minėta, kad kartais KGB stovėdavo už kitų SSRS jėgos struktūrų nuгарos ir pasireikšdavo, kai pasitaikydavo palanki proga. Tokia proga pasitaikė Sovietų Sąjungos ginkluotosioms pajėgoms užimant KAD patalpas.

Būtent 1991 m. sausio 11 d., sovietų armijos daliniams „paimant į apsaugą DOSAAF⁶⁷ CK⁶⁸ pastatą“, kaip rašoma dokumente, o kitais žodžiais – užėmus KAD pastatą Viršuliškėse, vienoje patalpoje aptiktos 5 „lanksčios magnetinės disketės“, kuriose buvo įrašytos kelios duomenų bazės apie sovietų karines dalis, dislokuotas Lietuvoje ir Kaliningrado srityje (iš viso 244), apie nepageidaujamus asmenis, priešiškus esamai vyriausybei (buv. „l. gynėjus“, TSKP narius ir aktyvistus, „Didžiojo Tėvynės“ karo dalyvius, KGB ir MVD darbuotojus, iš viso 746 žmones), apie asmenis, tinkančius tarnybai „DOK“⁶⁹. Šios duomenų bazės pateko į KGB rankas ir išliko archyve. Saugumo archyve atsidūrė ir kita KAD medžiaga, pavyzdžiui, žemės sklypų, kuriuose buvo dislokuoti sovietų kariniai daliniai, brėžiniai⁷⁰. Tuo būdu daugiau sužinota, kuo užsiėmė

---

⁶⁶ LSSR KGB 2-osios valdybos viršininko pavaduotojo plk. G. Kosakovskio ir LSSR KGB skyriaus Kauno miesto vyr. operatyvinio įgaliotinio mjr. Joco 1990 m. lapkričio 29 d. pažyma apie susitikimą su agentu Aitvaru, *ibid.*, f. K-1, ap. 46, b. 914, l. 8–9.

⁶⁷ DOSAAF (rusų k. Добровольное общество содействия армии, авиации и флоту – Savanoriška draugija armijai, aviacijai ir laivynui remti)

⁶⁸ Centro komitetas

⁶⁹ LSSR KGB pažyma apie respublikos specialiųjų tarnybų vystymosi perspektyvas 1991 m., *ibid.*, f. K-35, ap. 2, b. 239, l. 10.

⁷⁰ f. K-1, ap. 46, b. 845, 876, 878 ir kt.

krašto apsaugos darbuotojai. Bet nežinoma, ar kur nors praktiškai šiais duomenimis buvo pasinaudota, nes politinė padėtis greitai keitėsi.

Apibendrinant galima pasakyti, kad nors daugelis sovietinių saugumiečių (ypač veteranų) nebuvo pozityviai nusiteikę nepriklausomos Lietuvos atžvilgiu, kažko konkretaus nuveikti nesugebėjo, negalėjo ar paprasčiausiai neturėjo tam pajėgumų ir sąlygų, todėl daugiausia apsiribojo informacijos rinkimu.

IŠVADOS

1. Devintojo ir dešimtojo dešimtmečio sandūroje SSRS viduje susikomplicavo sovietų saugumo padėtis. Politinės ir ekonominės problemos darė įtaką sovietinių specialiųjų tarnybų veiklai. Dar sudėtingesnė situacija klostėsi Lietuvai 1990 m. kovo 11 d. paskelbus Nepriklausomybės Aktą. KGB liko už nepriklausomos Lietuvos įstatymų ribų. Valstybės institucijos su juo nutraukė bendradarbiavimą, o sovietų saugumiečiai pasijuto VSD ir KAD darbuotojų sekami.

2. Aptariamuoju laikotarpiu LSSR KGB daugiausia dėmesio skyrė įvairios informacijos apie kuriamą krašto apsaugos sistemą rinkimui. Reikalingos žinios buvo renkamos pasitelkus negausią agentūrą, viešąją spaudą ir kitus atsitiktinius šaltinius. Jų surinktų žinių patikimumą dabar sunku vienareikšmiškai vertinti, nes trūksta archyvinės medžiagos, su kuria galima būtų palyginti.

3. Sovietų saugumą labiausiai domino informacija apie KAD struktūrą, galimus ryšius ir sąsajas su užsienio šalių specialiosiomis tarnybomis, ginkluotės tiekimo kanalus. Nors KAD veikla vertinta neigiamai, bet kartu buvo pripažįstamas jo pajėgumas ir įtaka nepriklausomos Lietuvos gyvenime.

4. KGB stengėsi perduoti negatyvų požiūrį į KAD kitiems adresatams. Formuota nuomonė, kad krašto apsaugos struktūrų kūrimas buvo vienas iš veiksmų, kuris skatino įtampą krašte ir išprovokavo kruvinus 1991 m. įvykius. Kartais KGB stovėdavo už kitų SSRS jėgos struktūrų nugaros ir pasireiškėdavo tik pasitaikius palankiai progai. Objektyvios ir subjektyvios sąlygos lėmė, kad sovietų saugumas nesugebėjo kažko konkretaus ir reikšmingo nuveikti, todėl apsiribojo informacijos rinkimu.

ŠALTINIAI

Lietuvos ypatingasis archyvas:

f. K-1, ap. b/n-1 LSSR KGB Centro skyrių raštvedyba;

f. K-1, ap. 46 LSSR KGB Centro skyriai;

K-18, ap. 2 LSSR KGB Miestų skyriai;

f. K-35, ap. 2 LSSR KGB 1-asis skyrius;

f. K-50, ap. 2 LSSR KGB Informacijos-analizės skyrius;

f. K-51, ap. 4 LSSR KGB sekretoriatas.

LITERATŪRA

Anušauskas Arvydas, *KGB Lietuvoje. Slaptosios veiklos bruožai*, Vilnius, 2008.

Anušauskas Arvydas, *KGB ir lietuvių visuomenė, Darbai ir dienos*, t. 21, Kaunas, 2000, p. 233–283.

Burinskaitė Kristina, *LSSR KGB ideologija, politika ir veikla 1954–1990 m.*, Vilnius, 2015.

Burinskaitė Kristina, *LSSR KGB veiklos ideologiniai ir politiniai aspektai 1954–1990 m.*, daktaro disertacija, Vilnius, 2011.

KGB slaptieji archyvai 1954–1991 m., sud. K. Burinskaitė, L. Okuličiūtė, Vilnius, 2011.

Įteikta 2018 m. gruodžio 5 d.

KGB VS THE DEPARTMENT OF NATIONAL DEFENCE IN THE PERIOD OF 1990-1991: COLLECTION OF INFORMATION AND ATTEMPTS TO ACT

Dr. Darius JUODIS

General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania

Based on the archives and historical materials, the article analyzes possible destructive actions of the Soviet security agency against the establishment of the Department of National Defence. The research covers a shorter than 1.5-year period when KGB, as a governance structure of the USSR, existed its last year and the Department of National Defence, a predecessor of the Lithuanian Armed Forces, was at the early stages of establishment. The lack of archive materials limited the ultimate fulfilment of the research objectives. The article falls into three parts addressing political and economic situation of the KGB at that time restricting its practical activities. According to the remaining documents, the KGB focused on the collection of information on the Department of National Defence. Necessary information was obtained from scarce secret agencies, public press and random sources. The Soviet security was particularly interested in the structure, possible relations with foreign special services, armament and capabilities of the Department of National Defence. The KGB formed and spread negative opinion on the Lithuanian Armed Forces. The analysis of available sources led to the conclusion that objective and subjective conditions prevented the Soviet special agency from taking specific effective measures limiting it only to the collection of information.